

**MASTEROPLEIDING THEOLOGIE EN
RELIGIEWETENSCHAPPEN
(PREDIKANTSOPLEIDING)**

FACULTEIT RELIGIE EN THEOLOGIE

VRIJE UNIVERSITEIT AMSTERDAM

QANU
Catharijnesingel 56
PO Box 8035
3503 RA Utrecht
The Netherlands

Telefoon: +31 (0) 30 230 3100
E-mail: support@qanu.nl
Internet: www.qanu.nl

Projectnummer: Q0735

© 2020 QANU

Tekst en cijfermateriaal uit deze uitgave mogen, na toestemming van QANU en voorzien van bronvermelding, door middel van druk, fotokopie, of op welke andere wijze dan ook, worden overgenomen.

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD PANELVOORZITTER.....	5
RAPPORT OVER DE MASTEROPLEIDING THEOLOGIE EN RELIGIEWETENSCHAPPEN (PREDIKANTSOPLEIDING) VAN DE VRIJE UNIVERSITEIT AMSTERDAM.....	7
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE OPLEIDING	7
ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE INSTELLING	7
SAMENSTELLING VAN HET PANEL.....	7
WERKWIJZE VAN HET PANEL	8
SAMENVATTEND OORDEEL VAN HET PANEL	11
ORGANISATORISCHE CONTEXT	14
BEHANDELING VAN DE STANDAARDEN UIT HET BEOORDELINGSKADER VOOR DE BEPERKTE OPLEIDINGS-BEOORDELING	15
BIJLAGEN	27
BIJLAGE 1: DOMEINSPECIFIEK REFERENTIEKADER.....	28
BIJLAGE 2: BEOOGDE LEERRESULTATEN	33
BIJLAGE 3: OVERZICHT VAN HET PROGRAMMA	34
BIJLAGE 4: BEZOEKPROGRAMMA	35
BIJLAGE 5: BESTUDEERDE EINDWERKEN EN DOCUMENTEN	36

Dit rapport is vastgesteld op 21 november 2019

VOORWOORD PANELVOORZITTER

Dit rapport bevat de bevindingen van het visitatiepanel Theologie en Religiewetenschappen in uitvoering van de kwaliteitsbeoordeling van universitaire bachelor- en masteropleidingen Theologie en Religiewetenschappen in Nederland.

Het doel van het rapport is drievoudig: de resultaten van de beoordeling van de voorgelegde opleidingen weergeven, mee in het licht van de opvolging van de bestuurlijke afspraken die opleidingen met de Nederlands-Vlaamse Accreditatie Organisatie (NVAO) hebben gemaakt na de visitatieronde in 2013; terugkoppelen over de duurzaamheid van de interne kwaliteitszorg van de betrokken instellingen en opleidingen; adviezen aanreiken voor de accreditatie van die opleidingen door de NVAO.

Het panel dat de opleidingen in het cluster Theologie en Religiewetenschappen in 2019-2020 heeft bezocht, heeft bij de zeven deelnemende instellingen – Vrije Universiteit Amsterdam, Rijksuniversiteit Groningen, Universiteit Utrecht, Universiteit van Amsterdam, Universiteit Leiden, Radboud Universiteit en Tilburg University – tweeëntwintig zorgvuldig geprofileerde en goed georganiseerde opleidingen aangetroffen, die zich bewust zijn van het belang van de kwaliteitszorg in opleidingsaanbod en onderwijs. Het panel heeft de diepgaande kennismaking met die opleidingen als bijzonder leerzaam en bemoedigend ervaren.

Het panel heeft zijn werk op voortreffelijke wijze kunnen verrichten. De zelfevaluatierapporten waren doorgaans doordacht samengesteld en vormden een relevante basis voor de eerste kennismaking met de opleidingen, de visie waarop ze steunen, de doelstellingen die ze willen realiseren en de aandachtspunten die ze voor zichzelf bepalen. De grondige gesprekken met de diverse geledingen van de opleidingen tijdens het locatiebezoek waren verhelderend.

Het panel heeft waardering voor de openheid waarmee de instellingen intern in gesprek zijn gegaan over het opleidingsaanbod, de organisatie van het onderwijs en de kwaliteitsborging daarvan. Hierdoor heeft het panel zich een duidelijk beeld kunnen vormen van de kwaliteit van de beoordeelde opleidingen en van de duurzaamheid van de borging daarvan. Het panel hoopt dat zijn rapport bijdraagt aan een helder (zelf)beeld van de betrokken opleidingen en een stimulerende rol mag vervullen in de cyclus van kwaliteitszorg die de instellingen en hun opleidingen krachtig willen verderzetten.

Dank gaat uit naar bestuur, naar academische en administratieve staf, en naar studenten en alumni van de betrokken universiteiten en opleidingen. Hun inspanningen voor de voorbereiding van de visitatie en hun medewerking aan de uitvoering van de beoordeling verdienen waardering.

Verder ben ik zeer erkentelijk jegens de leden van het panel alsook de projectleider en de secretarissen van QANU voor de uitstekende samenwerking, voor hun deskundige inbreng en voor de professionele ondersteuning. Elk van hen heeft vanuit haar of zijn eigen perspectief, ervaring en achtergrond bijgedragen aan het welslagen van de visitatie en aan de totstandkoming van dit rapport.

Aan de betrokken universiteiten en opleidingen wensen we een succesvolle uitvoering van hun opdracht tot vorming van studenten die beslagen zijn op de gebieden van theologie en religiewetenschappen. In een razendsnel veranderende 21^e-eeuwse wereld zonder grenzen is het van groot belang dat universiteiten deskundigen blijven vormen die op verstandige wijze nadenken over religie in haar veelvormigheid en over haar maatschappelijke impact, zodat hun alumni met kennis van zaken breed maatschappelijke en kerkelijke verantwoordelijkheden kunnen opnemen.

Prof. dr. Marc Vervenne
Voorzitter visitatiepanel

RAPPORT OVER DE MASTEROPLEIDING THEOLOGIE EN RELIGIEWETENSCHAPPEN (PREDIKANTSOPLEIDING) VAN DE VRIJE UNIVERSITEIT AMSTERDAM

Dit rapport volgt het Beoordelingskader Accreditatiestelsel Hoger Onderwijs Nederland voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO (d.d. september 2018).

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE OPLEIDING

Masteropleiding Theologie en Religiewetenschappen

Naam van de opleiding:	Theologie en Religiewetenschappen
CROHO-nummer:	60825
Niveau van de opleiding:	master
Oriëntatie van de opleiding:	academisch
Aantal studiepunten:	180 EC
Afstudeerrichtingen:	- Baptist - Doopsgezind - Hersteld Hervormd - Remonstrants
Locatie(s):	Amsterdam
Variant(en):	voltijd, deeltijd
Onderwijstaal:	Nederlands
Vervaldatum accreditatie:	01/05/2020

Het bezoek van het visitatiepanel Theologie en Religiewetenschappen aan de Faculteit Religie en Theologie van de Vrije Universiteit Amsterdam vond plaats van 11 tot en met 13 september 2019.

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS VAN DE INSTELLING

Naam van de instelling:	Vrije Universiteit Amsterdam
Status van de instelling:	bekostigde instelling
Resultaat instellingstoets:	positief

SAMENSTELLING VAN HET PANEL

De NVAO heeft op 29 augustus 2019 ingestemd met de samenstelling van het panel. Het panel dat de masteropleiding Theologie en Religiewetenschappen beoordeelde bestond uit:

- Prof. dr. M. (Marc) Vervenne, emeritus hoogleraar Bijbelwetenschap aan de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen van de KU Leuven en ere-rector magnificus van de KU Leuven (België) [voorzitter];
- Prof. dr. T.H. (Hetty) Zock, bijzonder hoogleraar Levensbeschouwing en Geestelijke Volksgezondheid aan de Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen;
- Dr. M. (Mariëtte) van den Hoven, universitair hoofddocent aan het Ethiek Instituut van het Departement Filosofie en Religiewetenschap van de Universiteit Utrecht;
- L.L.M. (Laura) Rolsma BA, alumna van de bacheloropleiding Religiewetenschappen aan de Rijksuniversiteit Groningen en momenteel masterstudent Politicologie aan de Universiteit Leiden [student-lid].

Het panel werd ondersteund door dr. F. (Floor) Meijer, die optrad als secretaris.

WERKWIJZE VAN HET PANEL

De beoordeling van de masteropleiding Theologie en Religiewetenschappen aan de Faculteit Religie en Theologie van de Vrije Universiteit Amsterdam was onderdeel van de visitatiegroep Theologie en Religiewetenschappen. Wegens de grootte van het aantal deelnemende instellingen, is het cluster opgedeeld in het "grote" cluster, de reguliere instellingen, en het "kleine" cluster, de particuliere instellingen. De visitatie van de bacheloropleiding Religiewetenschappen aan de Vrije Universiteit Amsterdam viel binnen het grote cluster.

Van september 2019 tot en met januari 2020 beoordeelde het panel van het grote cluster in totaal 22 opleidingen aan zeven universiteiten. Het grote cluster bestond uit de volgende deelnemende instellingen: Vrije Universiteit Amsterdam, Rijksuniversiteit Groningen, Universiteit Utrecht, Universiteit van Amsterdam, Universiteit Leiden, Radboud Universiteit en Universiteit van Tilburg.

Het grote cluster Theologie en Religiewetenschappen heeft de logistieke en praktische begeleiding van de visitatie en de rapportage uitbesteed aan evaluatiebureau QANU. Dr. A.H.A.M. (Alexandra) Paffen begeleidde het cluster als coördinator van QANU. Alexandra Paffen, A.P. (Anke) van Wier MA., dr. F. (Floor) Meijer, drs. L.C. (Linda) te Marvelde, en dr. J. (Jetje) De Groof traden op als secretaris in het cluster Theologie en Religiewetenschappen.

Tijdens de visitatie van de Vrije Universiteit Amsterdam werd het panel ondersteund door Alexandra Paffen en Floor Meijer. Zij zijn door de NVAO als secretaris gecertificeerd.

Het visitatiepanel

Bij de samenstelling van het visitatiepanel is rekening gehouden met de expertise, beschikbaarheid en onafhankelijkheid van de panelleden. Het visitatiepanel bestond uit de volgende leden:

- Prof. dr. M. (Marc) Vervenne, emeritus hoogleraar Bijbelwetenschap aan de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen van de KU Leuven en ere-rector magnificus van de KU Leuven (België) [voorzitter];
- Prof. dr. T.H. (Hetty) Zock, bijzonder hoogleraar Levensbeschouwing en Geestelijke Volksgezondheid aan de Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen;
- Prof. dr. H.C. (Hijme) Stoffels, emeritus hoogleraar Sociologie van Kerk en Godsdienst aan de Faculteit Religie en Theologie van de Vrije Universiteit Amsterdam;
- Dr. M. (Mariëtte) van den Hoven, universitair hoofddocent aan Ethiek Instituut van het Departement Filosofie en Religiewetenschap van de Universiteit Utrecht;
- Prof. dr. P.A.P. (Patrick) Nullens, hoogleraar Systematische Theologie aan de Evangelische Theologische Faculteit Leuven (België);
- Prof. dr. A.F. (Ab) de Jong, hoogleraar Vergelijkende Godsdienstwetenschap aan de Faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit Leiden;
- Prof. dr. C. (Camilla) Adang, hoogleraar Islamitische Studies aan het Departement Arabic and Islamic Studies van Tel Aviv University (Israël);
- T.A.J.H. (Tom) van Vilsteren MA, hoofdkrijgsmachtaalmoezenier bij Diensten Geestelijke Verzorging van het Ministerie van Defensie;
- Dr. D.J. (David) Bos, docent Sociologie aan de Faculteit der Maatschappij- en Gedragwetenschappen van de Universiteit van Amsterdam;
- Prof. dr. J.T. (Thijl) Sunier, hoogleraar Antropologie van Religie aan de Faculteit van Sociale Wetenschappen van de Vrije Universiteit Amsterdam;
- Prof. dr. M.G.K. (Mirjam) van Veen, hoogleraar Kerkgeschiedenis aan de Faculteit Godgeleerdheid van de Vrije Universiteit Amsterdam;
- Prof. dr. T (Todd) Weir, hoogleraar Geschiedenis van het Christendom en Moderne Cultuur aan de Faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen.
- Drs. J. (Jochem) Quartel, Vakdidacticus godsdienst/levensbeschouwing aan de Faculteit der Gedrags- en Bewegingswetenschappen (team voortgezet onderwijs) aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

- A. (Annemarie) Foppen, MA, MSc, alumna van de masteropleiding Theology and Religious Studies (research) en van de masteropleiding Policy, Communication and Organisation en promovenda Religie en Leiderschap aan de Vrije Universiteit Amsterdam [student-lid];
- S. (Simone) Landman, BA, bachelorstudent Theologie en bachelorstudent Religiewetenschappen aan de Radboud Universiteit Nijmegen [student-lid];
- L.L.M. (Laura) Rolsma, BA, alumna van de bacheloropleiding Religiewetenschappen aan de Rijksuniversiteit Groningen en momenteel masterstudent Politicologie aan de Universiteit Leiden [student-lid].

Vorbereiding

Op 19 december 2018 vond de voorzitterstraining plaats. Daarbij informeerde QANU de panelvoorzitter over zijn rol tijdens de visitaties. Ook is hij geïnformeerd over de van toepassing zijnde beoordelingskaders, de werkwijze en de planning van bezoeken en rapportage. Het panel kwam voor de eerste keer bijeen in een startvergadering op 7 augustus 2019, waarin de beoordelingskaders, het visitatieproces en de planning aan bod kwamen. Tevens is een werkwijze voor de visitaties afgesproken.

De coördinator stelde een bezoekprogramma op in overleg met de contactpersonen van de faculteit. De faculteit selecteerde vervolgens voor elke gespreksronde representatieve gesprekspartners. Het bezoekprogramma is in dit rapport opgenomen als bijlage 4.

In de aanloop naar het visitatiebezoek aan de Vrije Universiteit Amsterdam ontving QANU de zelfevaluatie-rapporten van de opleidingen en stuurde deze door aan de panelleden. De coördinator en panelvoorzitter maakten een selectie van vijftien eindwerken van elk van de te beoordelen opleidingen. Deze eindwerken zijn geselecteerd uit een lijst van afgestudeerden over de jaren 2015-2016, 2017-2018 en 2018-2019. Daarbij hielden de coördinator en voorzitter rekening met variatie in onderwerpkeuze, afstudeervariant, begeleiding en beoordeling.

De panelleden bestudeerden het zelfevaluatie-rapport, de eindwerken en de bijbehorende beoordelingsformulieren en stuurden hun bevindingen op naar de secretaris. De secretaris verzamelde de vragen en opmerkingen van het panel in een document en verspreidde dit onder de panelleden.

Voorafgaand aan het bezoek hield het panel een vooroverleg waarin de voorlopige bevindingen naar aanleiding van de zelfevaluatie-rapporten, de gelezen scripties en de taakverdeling ter sprake kwamen.

Bezoek

Het visitatiebezoek aan de Vrije Universiteit Amsterdam vond plaats van 11 tot en met 13 september 2019. Tijdens het bezoek bestudeerde het panel aanvullend materiaal. Een overzicht van dit materiaal is te vinden in bijlage 5. Het panel sprak met studenten en docenten, het management en verantwoordelijken, alumni en vertegenwoordigers van de examencommissie. Tevens bood het panel studenten en docenten de gelegenheid om informeel met het panel te spreken tijdens een inloopsprekkuur. Van deze gelegenheid is voor de bacheloropleiding Religiewetenschappen geen gebruik gemaakt.

Het panel beëindigde het bezoek met een intern overleg om de voorlopige bevindingen te formuleren. Ter afsluiting van het bezoek gaf de voorzitter een publieke mondelinge toelichting, waarin hij de voorlopige indrukken en algemene observaties van het panel presenteerde.

Consistentie en ijking

De consistentie in de beoordeling is op diverse manieren geborgd:

1. Het panel is zodanig samengesteld dat de voorzitter en/of een aantal panelleden bij meerdere visitatiebezoeken aanwezig was/waren.

2. De coördinator was aanwezig bij het opstellen van de voorlopige bevindingen aan het eind van elk bezoek;

Rapportage

De secretaris schreef een conceptrapport op basis van de bevindingen van het panel en legde dat vervolgens voor aan de coördinator voor een collegiale toets. Daarna heeft de voorzitter het ontwerp van rapport doorgenomen en aangevuld, om het vervolgens voor te leggen aan de andere panelleden met het verzoek het rapport te bekijken en van feedback te voorzien. Na verwerking van de feedback en na akkoord van het panel stuurde de coördinator het rapport naar de faculteit met het verzoek om feitelijke onjuistheden te melden. De feitelijke onjuistheden zijn na overleg tussen de coördinator en de voorzitter door de secretaris gecorrigeerd. Vervolgens heeft het panel het rapport vastgesteld en heeft de secretaris het toegestuurd aan de Faculteit en aan het College van Bestuur van de universiteit.

Definitie oordelen

In overeenstemming met het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO heeft het panel de volgende definities voor de beoordeling van de afzonderlijke standaarden gehanteerd:

Basiskwaliteit

De kwaliteit die in internationaal perspectief redelijkerwijs mag worden verwacht van een *associate degree*-, bachelor- of masteropleiding binnen het hoger onderwijs.

Voldoet

De opleiding voldoet op de standaard aan basiskwaliteit.

Voldoet ten dele

De opleiding voldoet in belangrijke mate aan basiskwaliteit op de standaard, maar er zijn verbeteringen nodig om volledig aan de standaard te voldoen.

Voldoet niet

De opleiding voldoet niet aan basiskwaliteit op de standaard.

In overeenstemming met het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO heeft het panel de volgende definities gehanteerd voor de beoordeling van de opleiding als geheel:

Positief

Op alle standaarden 'voldoet'.

Positief onder voorwaarden

Standaard 1 'voldoet' en maximaal op twee standaarden een 'voldoet ten dele' waarbij het panel het opleggen van voorwaarden adviseert.

Negatief

In de volgende situaties:

- 'voldoet niet' op een of meer standaarden;
- 'voldoet ten dele' op standaard 1;
- 'voldoet ten dele' op een of twee standaarden waarbij het panel niet adviseert om voorwaarden op te leggen;
- op drie of meer standaarden 'voldoet ten dele'.

SAMENVATTEND OORDEEL VAN HET PANEL

Beoogde leerresultaten

Het panel is positief over het profiel van de driejarige predikantsmaster. Bij het opleiden van voorgangers voor de Unie van Baptistengemeenten in Nederland, de Doopsgezinde Broederschap, de Hersteld Hervormde Kerk en de Remonstrantse Broederschap verbindt de opleiding professionele vorming uitdrukkelijk met academische vaardigheden en reflectie. De inbedding van de predikantsopleiding in een brede, multiculturele universiteit heeft het voordeel dat studenten in aanraking komen met andersdenkenden en zich bewust worden van de bestaande maatschappelijke diversiteit. Dat kan hen in de latere beroepsuitoefening goed van pas komen. De eindtermen van de opleiding vormen een adequate vertaling van het opleidingsprofiel en zijn passend qua niveau en oriëntatie. Wel had het panel graag een (in de eindtermen doorklinkende) visie op het predikantschap van de eenentwintigste eeuw gezien, waarin religieuze en maatschappelijke uitdagingen expliciet benoemd worden.

Onderwijsleeromgeving

Het panel oordeelt dat curriculum, leeromgeving en docenten het studenten mogelijk maken om de beoogde leerresultaten te realiseren. Het algemene en seminarie-specifieke deel van het programma vormen dankzij de verschillende leerlijnen een voldoende samenhangend geheel en er is genoeg ruimte voor studenten om hun eigen interesses te volgen. Wel lijkt het wenselijk om het traditie-specifieke aanbod van modules en van extra-curriculaire activiteiten meer over de seminaries heen te stroomlijnen, zonder daarbij de voor de verschillende kerkgemeenschappen benodigde inhoud uit het oog te verliezen. Inhoud en niveau van de vakken vindt het panel passend. Een punt om in de gaten te houden is dat de balans tussen theorie en praktijk niet te veel naar het eerste doorslaat. Het panel meent dat het goed mogelijk is om academische vaardigheden en denkniveau meer professiegericht te doceren. De leeromgeving die de opleiding aan studenten biedt, past bij een kleine opleiding. Betrokkenen benadrukten dat studenten en docenten nauw contact hebben en dat er over het algemeen een goede sfeer heerst. Wel brengt de kleinschaligheid, en de scheve verdeling van studenten over de trajecten, het risico met zich dat studenten van de kleine seminaries te weinig aansluiting vinden. De opleiding volgt het facultaire onderwijsconcept van 'dialogisch leren', maar de uitwerking is hier, door de kleine en minder divers samengesteld groepen, wellicht minder vanzelfsprekend dan in de andere opleidingen binnen deze faculteit. Sowieso verdient de theoretische onderbouwing van dit concept volgens het panel meer structurele aandacht, evenals de scholing van docenten in *mixed classroom teaching*. De gekozen werkvormen, hoor- en werkcolleges, zijn adequaat, maar de invulling van werkcolleges vinden studenten niet altijd uitdagend. De opleiding zou kunnen uitkijken naar nieuwe onderwijsvormen die beter aansluiten bij de vrij specifieke studentenpopulatie. Ook denkt het panel dat er op het hogere niveau van de betrokken seminaries ruimte is voor een intensievere dialoog. Over de kwaliteit en toewijding van het docententeam is het panel positief. De expertise van de staf sluit voldoende aan bij profiel en eindtermen van het programma. De seminariedocenten zijn goed geïntegreerd in de staf, al valt op het vlak van didactische professionalisering van deze docenten nog winst te behalen.

Toetsing

Het panel stelt vast dat het facultaire toetsbeleid en het toetsplan van de opleiding goede uitgangspunten bieden voor valide, betrouwbare, transparante en uitvoerbare toetsing. De opleiding hecht onder meer belang aan collegiale intervisie bij toetsconstructie, het combineren van op de leerdoelen afgestemde formatieve en summatieve toetsen, en een heldere communicatie naar studenten over wat er van hen verwacht wordt. De procedures voor scriptiebeoordeling zijn in de afgelopen periode aangescherpt en de examencommissie is geprofessionaliseerd. Al met al leidt dit tot een systeem van toetsing dat op papier goed staat. Toch ervaart de opleiding dat het in de praktijk tijd kost om alle docenten mee te krijgen in de nieuwe systematiek. Verbeterpunten die het panel noteerde zijn dat studenten nog niet altijd schriftelijke feedback krijgen op schriftelijke opdrachten en dat beoordelingsformulieren van scripties vaak te summier worden ingevuld, waardoor het eindoordeel soms niet voldoende onderbouwd is. Voor het beoordelen van stages is

recentelijk een gestandaardiseerde matrix in gebruik genomen. Het dialogisch leren, volgens velen het vlaggenschip van de opleiding, wordt nog niet consequent getoetst. Hoewel er in de implementatie van procedures nog stappen te zetten zijn, heeft het panel vertrouwen in de goede voortgang van de opleiding op dit vlak. Dit is niet in de laatste plaats te wijten aan het zelfbewuste en constructieve optreden van de examencommissie, die goed grip heeft op de toetskwaliteit binnen de opleiding.

Gerealiseerde leerresultaten

Het panel stelt op grond van een steekproef van vijftien scripties en vijf stageverslagen vast dat studenten, met één uitzondering, laten zien dat zij de eindtermen van de opleiding realiseren. Verreweg de meeste scripties zijn volgens de academische regels der kunst opgezette werkstukken waarin studenten een grote zelfstandigheid laten zien, alsook het vermogen tot redeneren, argumenteren en verwoorden. Een geconstateerde zwakte is dat sommige studenten moeite hebben om kritische distantie ten aanzien van de eigen geloofsovertuiging te betrachten en in dialoog te treden met andere tradities. De opleiding, maar ook individuele scriptiebegeleiders, zouden strakker mogen sturen op dit punt. Afgestudeerden van de opleiding vinden in de regel zonder veel problemen werk als predikant en voelen zich naar eigen zeggen voldoende op hun verdere loopbaan voorbereid.

Het panel beoordeelt de standaarden uit het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling als volgt:

Masteropleiding Theologie en Religiewetenschappen

Standaard 1: Beoogde leerresultaten	voldoet
Standaard 2: Onderwijsleeromgeving	voldoet
Standaard 3: Toetsing	voldoet
Standaard 4: Gerealiseerde leerresultaten	voldoet
Algemeen eindoordeel	positief

De voorzitter, prof. dr. M. (Marc) Vervenne, en de secretaris, dr. F. (Floor) Meijer, van het panel verklaren hierbij dat alle panelleden kennis hebben genomen van dit rapport en instemmen met de hierin vastgestelde oordelen. Zij verklaren ook dat de beoordeling in onafhankelijkheid heeft plaatsgevonden.

Datum: 21 november 2019

ORGANISATORISCHE CONTEXT

De Faculteit Religie en Theologie (FRT, voorheen Faculteit der Godgeleerdheid) van de Vrije Universiteit te Amsterdam (VU) biedt in totaal vijf opleidingen aan: de bacheloropleiding Religiewetenschappen, de bacheloropleiding Theologie (*joint degree* met Protestants Theologische Universiteit), de eenjarige masteropleiding Theologie en Religiewetenschappen, de driejarige masteropleiding Theologie en Religiewetenschappen (predikantsopleiding) en de tweejarige masteropleiding Theology and Religious Studies (researchmasteropleiding). De eerste vier opleidingen maakten deel uit van het Cluster Theologie en Religie. De panelbevindingen en -oordelen over deze opleidingen zijn opgenomen in vier aparte beoordelingsrapporten.

De faculteit kent twee onderzoeksafdelingen, (1) Texts and Traditions, met een focus op het historische perspectief en de bronnen van religie, en (2) Beliefs and Practices, met een focus op de geleefde religie in al haar verschijningsvormen. In alle opleidingen, zowel bachelor als master, werkt de faculteit samen met kerkelijke seminaries. In totaal tien seminaries participeren voor maximaal 40% in de programma's met eigen docenten en geven zo vorm aan hun specifieke ambtsopleidingen.

Voor de drie masterprogramma's is één opleidingsdirecteur aangesteld. De verschillende specialisaties in de opleidingen hebben een eigen coördinator. De bestuurlijke verantwoordelijkheid voor het onderwijs ligt bij de portefeuillehouder onderwijs, die samen met de decaan, de portefeuillehouder onderzoek en de directeur bedrijfsvoering het faculteitsbestuur vormt. FRT heeft twee opleidingscommissies, één commissie voor de *joint* bachelor en één commissie voor de overige opleidingen. Het seminarie-onderwijs uit de *joint* bachelor is belegd bij de opleidingscommissie voor de overige opleidingen. Met het oog daarop hebben de opleidingscommissies één lid dat in beide commissies participeert. De examencommissies zijn op soortgelijke manier georganiseerd, met een examencommissie voor de *joint* bachelor en een examencommissie voor de overige opleidingen. Ook wat betreft de examencommissie valt het seminarie-onderwijs van de *joint* bacheloropleiding onder de examencommissie overige opleidingen.

De driejarige masteropleiding Theologie en Religiewetenschappen wordt zowel in een voltijd- als deeltijdvariant aangeboden. De bevindingen en oordelen in dit rapport hebben betrekking op beide varianten, tenzij anders is aangegeven.

BEHANDELING VAN DE STANDAARDEN UIT HET BEOORDELINGSKADER VOOR DE BEPERKTE OPLEIDINGS-BEOORDELING

Standaard 1: Beoogde leerresultaten

De beoogde leerresultaten passen bij het niveau en de oriëntatie van de opleiding en zijn afgestemd op de verwachtingen van het beroepenveld en het vakgebied en op internationale eisen.

Bevindingen

Profiel

De driejarige masteropleiding Theologie en Religiewetenschappen (predikantsmaster) heeft als doel om studenten met een BA Theologie op te leiden tot voorganger in een kerkelijke gemeente. De predikantsmaster omvat vier verschillende trajecten voor respectievelijk de hiernavolgende denominaties: de Unie van Baptistengemeenten in Nederland, de Doopsgezinde Broederschap, de Hersteld Hervormde Kerk en de Remonstrantse Broederschap. Voor deze kerkelijke gemeenschappen is het seminarium aan de VU de enige plaats in Nederland waar studenten zich direct kunnen voorbereiden op een ambtelijke positie. De opleiding is gericht op het opleiden van 'academische professionals'. Theologisch onderzoek en voorbereiding op de kerkelijke beroepspraktijk worden daartoe voortdurend gecombineerd en op elkaar betrokken. De Faculteit Religie en Theologie en de seminaries dragen samen verantwoordelijkheid voor het onderwijsprogramma: 60% van het programma wordt inhoudelijk door de faculteit bepaald en verzorgd en 40% door de vier seminaries.

Het panel is positief over het opleidingsprofiel, dat aansluit bij het domeinspecifiek referentiekader Theologie en Religiewetenschappen, zie bijlage 1. Dankzij de nauwe uitwisseling tussen universiteit (opleiding) en kerken (werkveld) kan de opleiding dicht tegen de maatschappelijke en kerkelijke realiteit aanleunen. Dat de masteropleiding predikanten opleidt in een brede universitaire context, te midden van studenten met andere levensbeschouwelijke overtuigingen, vindt het panel passend. Het predikantschap is anno 2019 minder vanzelfsprekend dan het voorheen was en dat vraagt om een goede voorbereiding van studenten op de ambtsuitoefening in een complexe, snel veranderende, seculiere samenleving. Uit de gesprekken tijdens de visitatie bleek dat de opleiding zich bewust is van de religieuze en maatschappelijke uitdagingen waarvoor de toekomstige predikant zich geplaatst zal zien. Binnen de opleiding wordt volgens het management bewust aandacht besteed aan zaken als technologische ontwikkelingen, ecologische uitdagingen en toenemende diversiteit. Wel had het panel in het zelfevaluatie-rapport op dit punt graag een meer uitgewerkte visie gezien.

Beoogde leerresultaten

De predikantsopleiding is in de eerste plaats gebaseerd op de beoogde leerresultaten (hierna: eindtermen) die voor alle Nederlandse predikantsopleidingen gelden en zijn opgenomen in het domeinspecifiek referentiekader. In aanvulling daarop heeft de VU zeven eigen, aan de Dublin-descriptoren gerelateerde, eindtermen geformuleerd. Een overzicht van de opleidings-specifieke eindtermen is te vinden in bijlage 2.

Het panel heeft vastgesteld dat het niveau, de oriëntatie en de inhoud van de eindtermen voldoen aan de algemene, internationaal geaccepteerde eisen, die gesteld worden aan een wo-masteropleiding, zoals beschreven in de Dublin-descriptoren. Het opleidingsprofiel klinkt wat het panel betreft door in de eindtermen. Deze weerspiegelen de doelstelling om predikanten op te leiden, die zowel over theologische als professionele bekwaamheden beschikken. De inkleuring van de eindtermen is volgens het panel vrij klassiek en voldoende academisch. Van afgestudeerden

wordt verwacht dat zij op een academische manier kunnen reflecteren op theologische en religieuze kwesties en die ingesteldheid kunnen doortrekken naar de beroepspraktijk.

Werkveld

Het panel stelt vast dat de predikantsopleiding in nauwe samenwerking met de vier betrokken seminaries wordt vormgegeven. De eindtermen van de opleiding zijn tot stand gekomen in overleg tussen de faculteit, de seminaries en het werkveld (de kerkgenootschappen achter de seminaries). Tijdens het visitatiebezoek heeft het panel gesproken met stakeholders uit de seminaries. Zij bevestigden dat zij de samenwerking met het Faculteits- en opleidingsbestuur in de regel als constructief ervaren. Het opleiden van predikanten aan een brede universiteit, waar studenten zich leren verhouden tot andere tradities, heeft wat hen betreft een duidelijke meerwaarde. Het panel vernam bovendien dat de seminaries sinds enige tijd zijn verenigd in de seminarieraad, die tweemaal per jaar bijeenkomt. Waar de seminarieraad zich tot op heden vooral heeft beziggehouden met de financiële kant van de samenwerking met de VU, bestaan er nu plannen om in dit gremium ook een dialoog te voeren over de inhoud van de opleiding. Dit vindt het panel een positieve ontwikkeling.

Overwegingen

Het panel is positief over het profiel van de driejarige predikantsmaster. Bij het opleiden van voorgangers voor de Unie van Baptistengemeenten in Nederland, de Doopsgezinde Broederschap, de Hersteld Hervormde Kerk en de Remonstrantse Broederschap verbindt de opleiding professionele vorming uitdrukkelijk met academische vaardigheden en reflectie. De inbedding van de predikantsopleiding in een brede, multiculturele universiteit heeft het voordeel dat studenten in aanraking komen met andersdenkenden en zich bewust worden van de bestaande maatschappelijke diversiteit. Dat kan hen in de latere beroepsuitoefening goed van pas komen. De eindtermen van de opleiding vormen een adequate vertaling van het opleidingsprofiel en zijn passend qua niveau en oriëntatie. Wel had het panel graag een (in de eindtermen doorklinkende) visie op het predikantschap van de eenentwintigste eeuw gezien, waarin religieuze en maatschappelijke uitdagingen expliciet benoemd worden.

Conclusie

Masteropleiding Theologie en Religiewetenschappen: het panel beoordeelt Standaard 1 als 'voldoet'.

Standaard 2: Onderwijsleeromgeving

Het programma, de onderwijsleeromgeving en de kwaliteit van het docententeam maken het voor de instromende studenten mogelijk de beoogde leerresultaten te realiseren.

Bevindingen

Curriculum

Het curriculum van de predikantsmaster beslaat drie jaar (180 EC) en valt uiteen in vier verschillende trajecten voor respectievelijk de opleiding van voorgangers voor de Hersteld Hervormde kerk, Baptistengemeenten, Doopsgezinde Broederschap en Remonstrantse Broederschap. Elk traject bestaat uit een generiek deel (60%) en een seminarium-deel (40%). In de praktijk volgt 86% van de studenten het Hersteld Hervormde traject, waardoor het curriculum van dit traject het meest exemplarisch is voor de opleiding als geheel. Een schematisch overzicht van dit curriculum is opgenomen in bijlage 3. De inhoud van het curriculum is erop gericht dat studenten (1) vakinhoudelijk theologisch inzicht verwerven, (2) op metaniveau leren reflecteren op de vooronderstellingen van de wetenschap en (3) professionele bekwaamheid verwerven teneinde het predikantschap zelfstandig te kunnen uitoefenen. Een daarmee nauw verbonden doelstelling is dat de student inzicht ontwikkelt in bredere samenhangen tussen wetenschap, kerk, maatschappij en cultuur. Om te zorgen voor samenhang en een cumulatieve opbouw van kennis en vaardigheden, worden verschillende leerlijnen onderscheiden.

Het generieke deel van het curriculum is opgebouwd langs drie leerlijnen: (1) Hermeneutiek, (2) Onderzoek en (3) Verbreding. De bijbehorende (Engelstalige) vakken worden gedeeld met de eenjarige masteropleiding en tweejarige researchmasteropleiding. De leerlijn Hermeneutiek is gericht op het bouwen van begrip voor mensen die anders geloven en praktiseren. Bijbehorende verplichte modules zijn *Hermeneutics* en *Classics 1 & 2*. Binnen de leerlijn Onderzoek verwerven studenten academische- en onderzoeksvaardigheden. Onderdeel van deze leerlijn zijn onder meer de module *Research Skills* en de *Thesis* (18 EC). De leerlijn Verbreding, tot slot, bevat keuzeonderwijs en beoogt om studenten over de grenzen van de eigen theologie en praktijk heen te laten kijken. Studenten kiezen in dit kader professionele- en onderzoeksmodules uit de eenjarige en tweejarige masteropleiding.

Het seminarie-deel van het programma volgt twee opbouwende leerlijnen die samen de theoretische en de praktische kant van het beroep vertegenwoordigen: (1) Eigen identiteit en geloofsleer en (2) Gemeentewerk. De balans tussen deze leerlijnen verschilt, naar het panel begrepen heeft, enigszins van seminarie tot seminarie, afhankelijk van de behoeften van het kerkgenootschap. Het Hersteld Hervormd Seminarium legt de nadruk bijvoorbeeld meer op prediking, het Baptisten Seminarium meer op leren in de praktijk. In de eerste leerlijn staan geschiedenis en geloofsleer van de eigen traditie centraal. Bijbehorende vakken zijn bijvoorbeeld *Doing Theology in a Baptist way* (Baptisten Seminarium), *Vrijzinnige theologie* (Doopsgezind Seminarium), *Geschiedenis van het gereformeerd Piëtisme* (Hersteld Hervormd Seminarium) en *Vrijzinnige en remonstrantse kerkgeschiedenis* (Remonstrants Seminarium). Als onderdeel van de tweede, praktisch georiënteerde leerlijn lopen studenten stage en volgen ze vakken als *Baptistische liturgie* (Baptisten Seminarium), *Toegepaste ethiek in pastoraal perspectief* (Doopsgezind Seminarium), *Homiletiek* (Hersteld Hervormd Seminarium) en *Vrijzinnige en remonstrantse preek en liturgie* (Remonstrants Seminarium).

Het panel vindt het curriculum, mede dankzij de leerlijnen die richting geven aan het algemene en seminariespecifieke programma, goed vormgegeven. De relatief grote keuzeruimte is een sterk punt van de opleiding. De inhoud van het curriculum sluit voldoende aan bij de eindtermen, zo blijkt bijvoorbeeld uit tabellen die de seminarie-modules relateren aan specifieke eindtermen. Toch kreeg het panel beter grip op de inhoud van het algemene deel van het curriculum dan op het deel dat door de seminaries wordt verzorgd. Dit heeft er bijvoorbeeld mee te maken dat het seminariedeel volgens studenten ook (verplichte) extra-curriculaire onderdelen bevat (zoals het verplicht bijwonen van preken), waar geen studiepunten tegenover staan. Juist in deze extra-curriculaire activiteiten lijken studenten verschillen tussen de trajecten te ervaren. Volgens het panel pleit dat voor een betere stroomlijning over de trajecten heen. Tijdens de visitatie bestudeerde voorbeeldvakken, waaronder een algemeen vak en twee vakken van het Hersteld Hervormd Seminarium (zie voor een overzicht bijlage 4), laten wat het panel betreft een passende inhoud en niveau zien.

Met het oog op het profiel van de opleiding, dat nadruk legt op het opleiden van 'academische professionals', heeft het panel in het bijzonder aandacht besteed aan de verhouding tussen het onderwijs in academische vaardigheden en het onderwijs dat voorbereidt op de beroepspraktijk. Ten aanzien van de vorming in onderzoeksvaardigheden stelt het panel vast dat de bevindingen uit de vorige visitatie hebben geleid tot een aanscherping, zowel in de predikantsmaster als in de premaster die daarop voorbereidt. Alle studenten volgen nu een specifiek vak *Research Skills*. In eerste instantie was dat vak geprogrammeerd in jaar 1, maar met ingang van het huidige academisch jaar is het in alle varianten opgeschoven naar jaar 3. Studenten met wie het panel sprak voelen zich voldoende toegerust op het vlak van onderzoeksvaardigheden. Schrijfopdrachten in jaar 1 en 2 bieden wat hen betreft een basis voor het schrijven van de scriptie waarmee de opleiding in jaar 3 wordt afgesloten. Het huidige scriptietraject is opgebouwd uit drie fasen. Studenten ontwikkelen eerst een scriptievoorstel, dat zij vervolgens in samenspraak met hun scriptiebegeleider uitwerken tot een scriptieopzet. Na goedkeuring van de scriptieopzet door zowel de begeleider als de tweede lezer begint de student met de uitwerking van de scriptie. De

scriptieprocedures zijn, naar het panel vaststelt, vastgelegd in een heldere facultaire scriptieregeling.

Vorbereiding op de praktijk krijgt met name vorm in het seminarie-deel van de opleiding, en vooral in de beroepsstage. Hierin werken studenten onder supervisie van een predikant aan het ontwikkelen van hermeneutisch-communicatieve vaardigheden. Voorafgaand aan de stage formuleren studenten leerdoelen op het vlak van hermeneutiek, communicatie, educatie, voorgaan in ritueel en eredienst, pastoraat en missionaire presentie. De stage wordt getoetst door middel van een stageverslag. Studenten gaven in een gesprek met het panel aan dat zij de stage als leerzaam ervaren. Wel vinden zij een totale stageduur van drie maanden – volgens het panel terecht – kort op een driejarige opleiding. Het panel is bovendien van mening dat er bij een stage binnen een academische masteropleiding een onderzoekscomponent moet worden opgenomen. Dat is in de huidige stage nog niet het geval. Ten aanzien van de voorbereiding op de beroepspraktijk kwam in de gesprekken met studenten en alumni ook ter sprake dat studenten verschillen ervaren tussen de trajecten, bijvoorbeeld voor wat betreft de stageprocedures. Een ander voorbeeld is dat de mate waarin studenten oefenen met het preken sterk lijkt te wisselen. Homiletiek is in het Hersteld Hervormde traject een belangrijk vak, maar komt in het Doopsgezinde traject nauwelijks aan de orde. Het panel wenst op dit vlak een betere afstemming te zien tussen de opleiding en het aanbod van de seminaries. Het panel is van oordeel dat elke student, ongeacht haar/zijn geloofstraditie, dezelfde eindtermen moet kunnen bereiken. De afstemming van de vereisten op het gebied van stages en onderzoekvaardigheden is in dat opzicht noodzakelijk.

Een aandachtspunt dat uit onderwijsevaluaties en het studentenhoofdstuk naar voren komt, is dat sommige studenten de opleiding als te theoretisch ervaren. Ook studenten met wie het panel sprak omschreven de opleiding als 'vrij cognitief', al vinden niet alle geïnterviewde studenten dit per se problematisch. Juist het academische deel van de opleiding biedt volgens hen een goede voorbereiding op het predikantschap, omdat het uitdaagt om vragen te stellen en handvatten aanreikt voor het vinden van antwoorden. Desalniettemin lijkt – ook volgens het panel – de balans tussen theorie en praktijk een aandachtspunt. Het panel begrijpt dat de opleiding ervoor wil waken dat het curriculum 'een hbo-inslag' krijgt, maar denkt dat het mogelijk is om academische vaardigheden en denkniveau meer professioneel gericht te doceren.

Leeromgeving

De predikantsmaster is een kleinschalige opleiding binnen een kleinschalige faculteit. De gemiddelde jaarlijkse instroom is klein (3-7 studenten), maar stabiel door de jaren heen. Volgens de opleiding vormt ze op dit moment geen punt van zorg, vooral omdat het generieke deel van het programma gedeeld wordt met de twee andere masteropleidingen. Het panel is echter de mening toegedaan dat de kleine instroom aandacht verdient, zeker als ze verder zou inkrimpen. Zowel studenten als docenten vinden de sfeer op de opleiding over het algemeen zeer goed. De bescheiden omvang van de opleiding gaat gepaard met een relatief informele cultuur. Dit biedt volgens het panel voor de hand liggende voordelen, bijvoorbeeld de in veel gesprekken benadrukte korte lijnen tussen studenten en docenten. Een mogelijk nadeel – waarvan betrokken gremia zich ook bewust zijn – is dat procedures (nog) niet altijd geformaliseerd zijn en dat afspraken niet altijd schriftelijk worden vastgelegd. Wat het panel betreft zou de opleiding strakker mogen sturen op verdere uniformering en formalisering.

De onderwijsvisie die ten grondslag ligt aan het onderwijs van de Faculteit Religie en Theologie is 'dialogisch leren'. De opleidingen willen studenten leren om te schakelen tussen het eigen levensbeschouwelijke binnenperspectief en het religiewetenschappelijke buitenperspectief, en tegelijk de eigen opvattingen en overtuigingen, zowel religieus als wetenschappelijk, kritisch te bevragen in dialoog met andere opvattingen en standpunten (zie ook eindterm e). Dit betekent dat in het onderwijs bewust ruimte wordt gecreëerd voor uitwisseling tussen studenten onderling, en tussen docenten en studenten. Met name in de modules die gedeeld worden met de beide andere opleidingen is sprake van een *mixed classroom*, een groep studenten uit allerlei religieuze en levensbeschouwelijke stromingen, die samen leert en in gemengde werkgroepen samen

onderwerpen bespreekt. Wat het panel betreft is het dialogisch leren een potentieel sterk punt, waarmee gebruik kan worden gemaakt van de bestaande diversiteit binnen de opleidingen. Het stelt met tevredenheid vast dat dit onderwijsconcept sinds de vorige visitatie verder is geoperationaliseerd. De theoretische onderbouwing van het dialogisch leren is wat het panel betreft echter een aandachtspunt. Het meent dat de praktische inzet van het onderwijsconcept zou kunnen worden versterkt door meer en consequent gebruik te maken van de bestaande theorie- en modelvorming op dit punt en bovendien ervaringen uit te wisselen met andere VU-opleidingen die dialogisch leren inzetten. Ook vindt het panel dat het management het gebruik van werkvormen die gericht zijn op dialogisch leren structureler kan promoten. In de huidige situatie lijkt het initiatief daartoe voor een groot deel bij individuele docenten te liggen, waardoor de mate waarin colleges 'dialogisch' zijn opgezet uiteenloopt.

Van studenten begreep het panel dat zij het dialogisch leren sterker terugzien in de bacheloropleiding dan in de masteropleiding, waar de studentenpopulatie minder divers is en studenten meer vakken binnen de eigen traditie volgen. De kleine omvang van de groepen en de vaste samenstelling beperken de mogelijkheden voor ontmoeting en debat. In vakken waar wel bewust op intervisie tussen verschillende geloofsovertuigingen gestuurd wordt, krijgt deze volgens het studentenhoofdstuk al snel het karakter van een gezellig samenzijn, 'waarbij elke uitkomst voldoende is'. Studenten en alumni benadrukten in de gesprekken bovendien dat de kleinschaligheid en de scheve verdeling van de studenten over de verschillende seminaries cohortvorming bemoeilijken. Studenten van de kleine seminaries voelen zich begrijpelijkerwijs al snel wat 'verloren' binnen de opleiding. Binding komt volgens de studenten meer vanuit de seminaries dan vanuit de opleiding, waardoor men in de praktijk toch erg op de eigen kring gericht is. Dit lijkt ook op het metaniveau een aandachtspunt. Volgens het zelfevaluatie-rapport krijgt het gesprek tussen de verschillende geloofstradities binnen de faculteit nog maar beperkt gestalte. Hoewel docenten vanuit de seminaries vertelden dat er wel sprake is van dwarsverbanden – het Doopsgezind Seminarium en het Baptistenseminarium bieden bijvoorbeeld via *co-teaching* gezamenlijke vakken aan – ziet het panel ruimte voor intensivering van het contact. Om de binding tussen studenten te versterken, zou de opleiding tijdens de stage een (religieus gemengde) supervisie of begeleid intervisietraject kunnen organiseren. Ook zou het goed zijn om studenten vaker aan gezamenlijke opdrachten te laten werken of hen gezamenlijk iets te laten organiseren.

Modules maken gebruik van een vaste combinatie van hoor- en werkcolleges. Het panel stelt vast dat er daarbinnen sprake is van intensief contact tussen student en docent. In de werkcolleges zijn studenten veelal zelf aan zet. Onder begeleiding van de docent reflecteren ze in presentaties en groeps gesprekken op de stof. Uit de gesprekken bleek dat niet alle studenten dit een stimulerende werkvorm vinden. Verschillende studenten zouden graag meer afwisseling en een meer inhoudelijke, kennisoverdragende rol van de docent willen zien. Een suggestie van het panel is om het gebruik van innovatieve onderwijsvormen (*e-learning*, *Flip-the-Classroom*) nader te verkennen. Werkvormen die interactief leren op afstand mogelijk maken lijken goed aan te sluiten bij de specifieke studentenpopulatie van de predikantsmaster: de meeste studenten wonen buiten Amsterdam, zijn al wat ouder en volgen de opleiding naast werk en/of gezin.

Studeerbaarheid en studiebegeleiding

Het panel stelt vast dat studenten en alumni de opleiding in principe studeerbaar vinden, al wordt er wel melding gemaakt van een wat onevenredige studielast binnen onderwijsperiodes en een piekbelasting in de laatste weken van de onderwijsperiode. De reden dat studenten de opleiding zelden in drie jaar afronden, is volgens de geïnterviewde studenten echter met name dat velen de opleiding combineren met een (parttime) baan. Studenten hebben bij aanvang van de studie bijvoorbeeld al een aanstelling in de eigen kerkelijke gemeente, of beginnen daar te werken zodra zij hun preekbevoegdheid halen. Studievertraging ligt dan op de loer, want volgens studenten gaat werk in de regel nu eenmaal voor de studie. Een aandachtspunt dat tijdens de visitatie genoemd werd, is dat de opleiding nog stappen kan zetten in een tijdige informatievoorziening aan studenten. Over de begeleiding die zij bij scriptie en stage krijgen, zijn studenten grotendeels

positief, al werd wel opgemerkt dat de expertise van de scriptiebegeleider niet altijd naadloos aansluit bij het door de student gekozen onderwerp.

Taal

De predikantsmaster leidt op voor de Nederlandse markt en de eigen (seminarie-)vakken van de opleiding worden daarom in het Nederlands aangeboden. Dat geldt echter niet voor vakken die gedeeld worden met de andere FRT-masteropleidingen; daar is Engels de instructietaal. Wel mogen studenten papers of tentamens in het Nederlands inleveren. Volgens het zelfevaluatie-rapport is de verhouding Engels-Nederlands binnen de opleiding 50/50. Studenten met wie het panel sprak lijken niet onverdeeld positief over deze opzet. Zij vinden de taalbeheersing van zowel docenten als studenten niet optimaal en dit zorgt ervoor dat Engelstalige modules, zeker complexe theologische modules, niet dezelfde kwaliteit halen als Nederlandstalige modules. Anderzijds signaleren studenten dat het aantal niet-Nederlandstalige studenten in de praktijk laag ligt, waardoor de noodzaak van Engelstalig onderwijs niet altijd evident is. Daar staat volgens studenten echter wel tegenover dat internationale studenten waardevolle nieuwe perspectieven inbrengen en zo de mogelijkheden voor dialogisch leren vergroten. Wat het panel betreft moet opgemerkt worden dat de meeste studenten in deze masteropleiding gevormd worden voor de Nederlandse (kerkelijke) arbeidsmarkt. In dat licht is opleiding in de moedertaal een essentieel element. Waar toch voor Engels gekozen wordt, zal de opleiding wel moeten garanderen dat de taalbeheersing van docenten én studenten op niveau is. Het aanbieden van professionaliseringstrajecten op dit vlak ligt voor de hand.

Docenten

Over de kwaliteit van het docententeam is het panel positief. De opleiding wordt verzorgd door een team van kundige en enthousiaste stafleden. De inhoudelijke expertise van de docenten sluit aan bij het profiel en de eindtermen van het programma. Het panel stelt vast dat de opleiding nog niet voldoet aan de facultaire richtlijn dat alle docenten een Basiskwalificatie Onderwijs (BKO) behaald dienen te hebben. Alle docenten krijgen weliswaar de kans om een professionaliseringstraject te volgen, maar met name de seminariedocenten, die vaak kleine onderwijsaanstellingen hebben, maken daarvan lang niet altijd gebruik. Het panel vindt het percentage behaalde BKO's (61%) aan de lage kant en zou graag zien dat de opleiding ook seminarie-docenten stimuleert om een kwalificatie te behalen. In onderwijs-evaluaties en de curriculum-evaluatie scoren de docenten in de regel boven het universitair gemiddelde. Ook de studenten met wie het panel sprak lieten zich in lovende bewoordingen uit over hun docenten, die zij als competent en inspirerend ervaren.

Overwegingen

Het panel oordeelt dat curriculum, leeromgeving en docenten het studenten mogelijk maken om de beoogde leerresultaten te realiseren. Het algemene en seminarie-specifieke deel van het programma vormen dankzij de verschillende leerlijnen een voldoende samenhangend geheel en er is genoeg ruimte voor studenten om hun eigen interesses te volgen. Wel lijkt het wenselijk om het traditie-specifieke aanbod van modules en extra-curriculaire activiteiten meer over de seminaries heen te stroomlijnen, zonder daarbij de voor de verschillende kerkgemeenschappen benodigde inhoud uit het oog te verliezen. Inhoud en niveau van de vakken vindt het panel passend. Een punt om in de gaten te houden is dat de balans tussen theorie en praktijk niet te veel naar het eerste doorslaat. Het panel meent dat het goed mogelijk is om academische vaardigheden en denkniveau meer professioneel gericht te doceren. De leeromgeving die de opleiding aan studenten biedt, past bij een kleine opleiding. Betrokkenen benadrukten dat studenten en docenten nauw contact hebben en dat er over het algemeen een goede sfeer heerst. Wel brengt de kleinschaligheid, en de scheve verdeling van studenten over de trajecten, het risico met zich dat studenten van de kleine seminaries te weinig aansluiting vinden. De opleiding volgt het facultaire onderwijsconcept van 'dialogisch leren', maar de uitwerking is hier, door de kleine en minder divers samengesteld groepen, wellicht minder vanzelfsprekend dan in de andere opleidingen binnen deze faculteit. Sowieso verdient de theoretische onderbouwing van dit concept volgens het panel meer structurele aandacht, evenals de scholing van docenten in *mixed classroom teaching*. De gekozen werkvormen, hoor- en werkcolleges, zijn adequaat, maar de invulling van werkcolleges vinden

studenten niet altijd uitdagend. De opleiding zou kunnen uitkijken naar nieuwe onderwijsvormen die beter aansluiten bij de vrij specifieke studentenpopulatie. Ook denkt het panel dat er op het hogere niveau van de betrokken seminaries ruimte is voor een intensievere dialoog. Over de kwaliteit en toewijding van het docententeam is het panel positief. De expertise van de staf sluit voldoende aan bij profiel en eindtermen van het programma. De seminariedocenten zijn goed geïntegreerd in de staf, al valt op het vlak van didactische professionalisering van deze docenten nog winst te behalen.

Conclusie

Masteropleiding Theologie en Religiewetenschappen: het panel beoordeelt Standaard 2 als 'voldoet'.

Standaard 3: Toetsing

De opleiding beschikt over een adequaat systeem van toetsing.

Bevindingen

Systeem van toetsing

Het systeem van toetsing van de opleiding volgt het toetsbeleid van de Faculteit Religie en Theologie en het VU-brede Toetskader. Volgens het FRT toetsbeleid worden bij de vormgeving van een toets de volgende uitgangspunten gehanteerd:

- een toets is de systematische beoordeling of een student de gestelde leerdoelen heeft gehaald;
- elke toets dient valide, betrouwbaar, transparant en beheersbaar (voor docenten uitvoerbaar) te zijn;
- per semester en per opleiding is er voldoende afwisseling in de vormen waarin toetsen worden afgenomen.
- Alle toetsen met open vragen, evenals werkstukken, opdrachten en scripties worden ingeleverd via Canvas (Turnitin) zodat standaard digitale plagiaatcontrole plaatsvindt.

Het toetsplan van de opleiding geeft een nadere uitwerking aan de toetsing binnen de opleiding. Het beschrijft de uitvoering en kwaliteitsborging van de toetsing door de verschillende betrokken gremia en legt de verbinding tussen de visie op onderwijs en toetsen in de opleiding, de praktijk van het toetsen en beoordelen, de invulling van het onderwijsprogramma en de beoogde eindtermen (*constructive alignment*). Een recente ontwikkeling (2017) is dat voor elke module een zogeheten Digitaal Onderwijsdossier (DOD) wordt samengesteld, waarin onder meer de modulehandleiding, toetsen en beoordelingsmatrizen bewaard worden.

Het panel stelt vast dat er op het gebied van toetsing goede ontwikkelingen zichtbaar zijn. De opleiding kent adequate uitgangspunten voor de toetsing en geeft daaraan, voor zover het panel kan vaststellen, een steeds consciëntieuzere uitwerking. Om te toetsen of een toets voldoet aan de eisen van validiteit en betrouwbaarheid wordt in de toetsconstructie het vierogenprincipe toegepast: een collega-docent controleert de ontwerpbeurt aan de hand van de Checklist Toetsen. De ingevulde checklist vormt een verplicht onderdeel van het moduledossier. Bij het nakijken van toetsen wordt gebruik gemaakt van antwoordmodellen en papers worden steeds vaker nagekeken aan de hand van de matrix die ook voor de beoordeling van scripties wordt gebruikt. Met het *peer reviewen* van papers is een begin gemaakt. Ter bevordering van de transparantie worden studenten via de modulehandleiding en studiegids geïnformeerd over, onder meer, leerdoelen, toetsvorm en deadlines.

Gangbare (formatieve en summatieve) toetsvormen zijn (tussentijdse) werkstukken en (eind)papers, reflectieverslagen en mondelinge presentaties. Een enkele keer komen ook schriftelijke tentamens voor. Wat het panel betreft sluiten de gehanteerde toetsvormen aan op de vakspecifieke leerdoelen. Studenten met wie het panel sprak zijn positief over de toetsen, die zij doorgaans goed vinden aansluiten op de stof. De toetskaders worden wat hen betreft helder

toegelicht zodat studenten weten wat zij van een toets kunnen verwachten. Wel signaleren studenten dat er qua beoordeling van en feedback op schriftelijke producten verschillen zijn tussen docenten. Beoordelingscriteria zijn niet altijd helder en docenten geven niet standaard een schriftelijke toelichting bij de eindbeoordeling van papers. Ook zouden studenten graag vaker *feedforward* ontvangen gedurende de rit. De feedback op het preken stipten studenten als verder aandachtspunt aan. De mate waarin en de manier waarop studenten feedback krijgen verschilt volgens hen van seminarie tot seminarie. Het panel concludeert dat in het formaliseren en uniformeren van de beoordelingspraktijk nog verdere stappen kunnen worden gezet. Een ander punt waarvan de opleiding de komende periode werk zal moeten maken is de toetsing van het dialogisch leren. Uit gesprekken met management en docenten bleek dat er op dit moment nog geen eenduidig beeld bestaat van hoe leerdoelen op dit vlak het best getoetst kunnen worden. De kwaliteit van tijdens de visitatie bestudeerde voorbeeldtoetsen vindt het panel in orde.

Beoordeling eindwerken

De predikantsopleiding toetst in stageverslag en scriptie of studenten de eindtermen van de opleiding op eindniveau realiseren. Het stageverslag en de scriptie vormen samen de afsluiting van alle – algemene en traditiespecifieke – leerlijnen. Het eindverslag van de stage wordt beoordeeld door de studietoetscoördinator van het betreffende seminarium, met input van de predikant onder wiens leiding de stage heeft plaatsgevonden. Een recente en welkome ontwikkeling is dat het Hersteld Hervormd Seminarium een beoordelingsmatrix voor de stage heeft ontwikkeld, die inmiddels ook buiten dat seminarie in gebruik genomen is. Ten tijde van de visitatie kon het panel nog niet vaststellen of deze beoordelingsmatrix consequent en correct gebruikt wordt. Naar aanleiding van de bevindingen van het vorige visitatiepanel is ook de scriptiebeoordelingsprocedure verder aangescherpt. Scripties worden nu (onafhankelijk) beoordeeld door twee beoordelaars, er is een nieuwe facultaire beoordelingsmatrix ontwikkeld waarin studenten al voor het schrijven van de scriptie inzage krijgen en de plagiaatcontrole is verscherpt doordat papers en scriptie via een digitale plagiaatscanner worden ingeleverd. Wanneer de individuele beoordelingen van de scriptiebegeleider en tweede lezer ook na overleg meer dan twee punten verschillen, wordt een derde beoordelaar ingeschakeld, waarna het gemiddelde van de drie cijfers wordt vastgesteld als eindcijfer. Scripties die beoordeeld worden met een 6,0 dan wel een 9,5 of hoger worden altijd door een derde beoordelaar bekeken.

Over deze ontwikkelingen is het panel te spreken. Wel constateert het op grond van bestudeerde beoordelingsformulieren dat de beoordelingspraktijk nog weerbarstig is. Veel begeleiders leggen het zwaartepunt vooralsnog bij mondelinge feedback en zien het invullen van het formulier als bureaucratische formaliteit. De inzichtelijkheid van de beoordeling van scripties wisselt sterk, en in de predikantsmaster nog meer dan in de andere opleidingen van de FRT. In meer dan de helft van de bestudeerde formulieren (acht van de vijftien) trof het panel niet of nauwelijks een kwalitatieve schriftelijke onderbouwing van de beoordeling aan. De consequentie daarvan is dat de rationale achter de beoordeling voor externe beoordelaars niet altijd goed te volgen is en dat niet transparant is of de student voldoende feedback heeft gekregen op zijn/haar prestatie. Wat het panel betreft is het belangrijk dat het belang van het onderbouwen van de beoordeling bij alle docenten 'tussen de oren komt'. Een kleine suggestie van het panel is om het invulveld 'opmerkingen' op het formulier te hernoemen in 'toelichting'. Dit onderstreept dat kwalitatief commentaar niet optioneel is, maar een noodzakelijk onderdeel van de beoordeling. Overigens is het panel verder positief over de nieuwe beoordelingsmatrix, die relevante beoordelingscriteria omvat. Wel geeft het in overweging om in de voor alle opleidingen van de faculteit gestandaardiseerde matrix onderscheid te maken tussen bachelor- en masterniveau.

Voor de steekproef van bestudeerde scripties geldt dat het panel zich in veel (maar niet alle) gevallen kan vinden in de beoordelingen door de twee beoordelaars. Het panel vond twee scripties te hoog beoordeeld en kwam in een van deze gevallen niet op een voldoende eindoordeel uit.

Examencommissie

De predikantsopleiding deelt een examencommissie met de bacheloropleiding Religiewetenschappen en de twee andere masteropleidingen van de FRT. Het panel stelt vast dat de examencommissie haar aandacht voor de borging van de toetskwaliteit in de afgelopen periode heeft geïntensiveerd. In algemene zin draagt de examencommissie door informatievoorziening en adviezen bij aan de professionalisering van docenten op het vlak van toetsing. Meer specifiek bekijkt de examencommissie jaarlijks een aantal digitale moduledossiers, op basis waarvan zij zich een oordeel vormt over de kwaliteit van de toetsing in de opleiding. Daarnaast neemt de examencommissie een steekproef van scripties, om zo zicht te houden op de beoordelingskwaliteit en het gerealiseerde eindniveau. Het is nog niet gangbaar dat de examencommissie ook (structureel) stageverslagen en bijbehorende beoordelingsmatrices bekijkt, maar het ligt, naar het panel begreep, wel in de intentie om ook stageverslagen bij de borging van het eindniveau te gaan betrekken.

Op grond van het bestudeerde jaarverslag en het gesprek met de examencommissie heeft het panel een positief beeld gekregen van het functioneren van de examencommissie. De examencommissie geeft op zorgvuldige wijze invulling aan haar wettelijke taken en speelt een belangrijke rol in het stimuleren van de kwaliteitscultuur rond toetsing. Een goed voorbeeld daarvan is dat de examencommissie geregeld met individuele docenten in gesprek gaat over het belang van procedures en regels die bedoeld zijn om de toetskwaliteit te verhogen. Net als het panel heeft de examencommissie gesignaleerd dat de inzichtelijkheid van scriptiebeoordelingen een aandachtspunt is. In reactie daarop wil de examencommissie de steekproef van eindwerken komend jaar naar 100% uitbreiden. Onderdeel van de werkwijze van de examencommissie is bovendien dat zij individuele beoordelaars aanspreekt op onvolledig ingevulde formulieren, en tegelijk niet nalaat om beoordelaars die goed werk geleverd hebben te complimenteren. Naar indruk van de examencommissie begint deze werkwijze langzaamaan tot een cultuuromslag te leiden. Dit vindt het panel een vertrouwenwekkend signaal.

Overwegingen

Het panel stelt vast dat het facultaire toetsbeleid en het toetsplan van de opleiding goede uitgangspunten bieden voor valide, betrouwbare, transparante en uitvoerbare toetsing. De opleiding hecht onder meer belang aan collegiale intervisie bij toetsconstructie, het combineren van op de leerdoelen afgestemde formatieve en summatieve toetsen, en een heldere communicatie naar studenten over wat er van hen verwacht wordt. De procedures voor scriptiebeoordeling zijn in de afgelopen periode aangescherpt en de examencommissie is geprofessionaliseerd. Al met al leidt dit tot een systeem van toetsing dat op papier goed staat. Toch ervaart de opleiding dat het in de praktijk tijd kost om alle docenten mee te krijgen in de nieuwe systematiek. Verbeterpunten die het panel noteerde zijn dat studenten nog niet altijd schriftelijke feedback krijgen op schriftelijke opdrachten en dat beoordelingsformulieren van scripties vaak te summier worden ingevuld, waardoor het eindoordeel soms niet voldoende onderbouwd is. Voor het beoordelen van stages is recentelijk een gestandaardiseerde matrix in gebruik genomen. Het dialogisch leren, volgens velen het vlaggenschip van de opleiding, wordt nog niet consequent getoetst. Hoewel er in de implementatie van procedures nog stappen te zetten zijn, heeft het panel vertrouwen in de goede voortgang van de opleiding op dit vlak. Dit is niet in de laatste plaats te wijten aan het zelfbewuste en constructieve optreden van de examencommissie, die goed grip heeft op de toetskwaliteit binnen de opleiding.

Conclusie

Masteropleiding Theologie en Religiewetenschappen: het panel beoordeelt Standaard 3 als 'voldoet'.

Standaard 4: Gerealiseerde leerresultaten

De opleiding toont aan dat de beoogde leerresultaten zijn gerealiseerd.

Bevindingen

Eindwerken

Voorafgaand aan het visitatiebezoek heeft het panel een selectie van vijftien scripties bestudeerd. Over het geheel genomen is het panel positief over het niveau van deze stukken. De meeste scripties laten een grote mate van zelfstandigheid van de kant van de student zien, alsook het vermogen tot redeneren, argumenteren en formuleren. De opzet (vraagstelling, doelstelling, methode) is over het algemeen adequaat en in lijn met de academische vereisten. Een vrij algemeen aandachtspunt is dat in bepaalde scripties, ook in die van hoog niveau, een spanning zichtbaar is tussen geloofsovertuiging en kritische theologiebeoefening. Studenten houden vast aan dogmatische opvattingen over 'de Waarheid van de Bijbel' en getuigen daarmee van een zeker tekort aan kritische houding ten aanzien van de eigen geloofsovertuiging. De opleiding zou naar oordeel van het panel sterker mogen sturen op het betrachten van wetenschappelijke distantie tot het bestudeerde onderwerp. In het verlengde daarvan constateert het panel dat weinig wordt gereflecteerd op de eigen positie en betrokkenheid in relatie tot andere standpunten (in de beoordelingsmatrix criterium f, 'kritische hermeneutiek'). Gezien de facultaire nadruk op dialogisch leren vindt het panel dit spijtig. Dat neemt echter niet weg dat het panel het niveau van verreweg de meeste scripties als minimaal voldoende beschouwt. Met één uitzondering tonen de bestudeerde stukken voldoende aan dat studenten de eindtermen op het vlak van onderzoeksvaardigheden realiseren. In aanvulling op de selectie van scripties heeft het panel tijdens het visitatiebezoek ook vijf recente stageverslagen bekeken, aangezien een aantal eindtermen met het stageverslag wordt getoetst. Het niveau daarvan vindt het panel adequaat, al zou het (zoals in Standaard 2 aangegeven) graag zien dat stages standaard een academische onderzoekscomponent bevatten.

Positie van afgestudeerden

De predikantsopleiding leidt primair op tot voorganger in bij de opleiding betrokken kerkgenootschappen. Het panel constateert dat de beroepsperspectieven voor studenten over het algemeen redelijk tot goed zijn, met lichte verschillen tussen de vier seminaries. De opleiding stelt dat er ondanks de kerkelijke krimp nog altijd werk is voor academisch opgeleide predikanten, met name in deeltijdbetrekkingen. Ook zijn er functies in ziekenhuizen, verpleeginstellingen, justitiële instellingen en de krijgsmacht. Vaak zijn studenten op het moment van afstuderen al werkzaam binnen de eigen kerkelijke gemeenschap. Alumni vinden naar eigen zeggen dat de opleiding hen een goede basis geeft voor de verdere loopbaan. Dat wil echter niet zeggen dat jonge predikanten altijd gemakkelijk hun weg vinden. Van de hobbels waarmee afgestudeerden te maken krijgen in de huidige complexe samenleving is de opleiding zich bewust. Een wat het panel betreft zeer welkome ontwikkeling is dat de faculteit begonnen is met het opzetten van alumnibeleid, bedoeld om alumni structureler bij de opleidingen te betrekken en beter gebruik te maken van hun kennis, ervaringen en inzichten. Het ligt volgens het panel voor de hand om afgestudeerden een plek te geven in een opleidingsbreed adviesorgaan, bijvoorbeeld een werkveldadviesraad.

Overwegingen

Het panel stelt op grond van een steekproef van vijftien scripties en vijf stageverslagen vast dat studenten, met één uitzondering, laten zien dat zij de eindtermen van de opleiding realiseren. Verreweg de meeste scripties zijn volgens de academische regels der kunst opgezette stukken waarin studenten een grote zelfstandigheid laten zien, alsook het vermogen tot redeneren, argumenteren en verwoorden. Een geconstateerde zwakte is dat sommige studenten moeite hebben om kritische distantie ten aanzien van de eigen geloofsovertuiging te betrachten en in dialoog te treden met andere tradities. De opleiding, maar ook individuele scriptiebegeleiders, zouden strakker mogen sturen op dit punt. Afgestudeerden van de opleiding vinden in de regel zonder veel problemen werk als predikant en voelen zich naar eigen zeggen voldoende op hun verdere loopbaan voorbereid.

Conclusie

Masteropleiding Theologie en Religiewetenschappen: het panel beoordeelt Standaard 4 als 'voldoet'.

ALGEMEEN EINDOORDEEL

Het panel oordeelt dat de opleiding voldoet aan de vier standaarden uit het Beoordelingskader voor de beperkte opleidingsbeoordeling van de NVAO. Daarmee is het eindoordeel over de driejarige masteropleiding Theologie en Religiewetenschappen positief.

Conclusie

Het panel beoordeelt de *masteropleiding Theologie en Religiewetenschappen* als 'positief'.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1: DOMEINSPECIFIEK REFERENTIEKADER

Inleiding: Theologie en religiewetenschappen

De opleidingen op het gebied van theologie en religiewetenschappen in Nederland bieden een grote verscheidenheid aan programma's en doelstellingen. Zij hebben gemeen dat zij een veelheid aan vormen van religies en seculariteit bestuderen vanwege hun belang voor het individu, de samenleving en de cultuur; in het geval van theologische ambtsopleidingen ook expliciet vanwege het belang voor kerken en levensbeschouwelijke instellingen.

De disciplines die sinds enkele decennia doorgaans religiewetenschappen (Religious Studies) heten, hebben zich sinds hun ontstaan in de 19e eeuw sterk ontwikkeld [KNAW 2015, 29v.]. Zij streven ernaar religieus bronnenmateriaal te bestuderen waarbij ook de waarheidsclaims van de bestudeerde religieuze traditie voorwerp van onderzoek kunnen vormen. Daarbij maken zij - in grensverkeer met veel andere wetenschappen - gebruik van inzichten en methoden van onder andere geesteswetenschappen (tekst- en literatuurwetenschappen, archeologie, kunstwetenschappen, geschiedwetenschap, filosofie en ethiek) en de sociale wetenschappen (de antropologie, maar ook de sociologie en de psychologie). Een reeks van dimensies van het veelkleurige fenomeen religie komt in deze studie aan de orde: de narratieve dimensie (soms in teksten neergeslagen), de doctrinaire (op het vlak van overtuigingen gearticuleerde), de ethische (het goede leven beogende), de rituele (in praktijken zich uitende), de sociale (organisatorisch-institutionele), de experiëntiële (aan ervaringen en belevingen rakende) en de materiële (voorwerpen, gebouwen, plaatsen, voedsel betreffende) dimensie van dit veelkleurig fenomeen. Met dit alles is de focus steeds meer komen te liggen bij de wereld van de 'geleefde religie' en daarmee naar de vraag hoe religie wordt en werd ervaren en gepraktiseerd [KNAW 2015, 18, 58 e.d.]. Op conceptueel niveau is aan de orde wat het betekent dat het gangbare begrip religie met name protestants-christelijke wortels heeft en wat dit inzicht impliceert voor de vormgeving van een breder curriculum in de toekomst [KNAW 2015, 88].

De theologie is een oudere discipline. Zij komt voort uit de binnen religieuze tradities gevoelde noodzaak tot kritisch, systematische en methodische reflectie op het eigen geloofsgoed, of anders gezegd, van een geloof dat tot verstaan probeert te komen [KNAW 2015, 28v.]. Er zijn verschillende omschrijvingen van theologie in omloop. Een daarvan is: 'Theologie beschouwt heel de werkelijkheid vanuit het gezichtspunt van haar relatie met en betrokkenheid op God en het transcendente.' Meer in het algemeen gesproken, bestudeert de theologie de bronteksten van geloofsstromingen en hun historische ontwikkeling (nabij en wereldwijd), reflecteert zij op een kritische en systematische manier op geloofsvisies op leer en leven en doordenkt en analyseert zij praktijken van geleefd geloof. Interactie met de tekst- en literatuurwetenschap, de geschiedeniswetenschap, de wijsbegeerte en de empirische sociaal-wetenschappelijke disciplines is daarmee in alle onderdelen waaruit de veelvormige theologie bestaat onontbeerlijk.

Op deze wijze is voor de theologie de wisselwerking met religiewetenschappen van groot belang, terwijl omgekeerd ook religiewetenschappers theologische perspectieven, methoden en onderzoeksresultaten in hun onderzoek kunnen betrekken. Voor de opleidingen levert dit een uiterst divers beeld op: opleidingen religiewetenschappen zonder verbinding met de theologie, opleidingen theologie zonder verbinding met de religiewetenschappen, maar ook opleidingen die met nadruk theologie en religiewetenschappen in een onderlinge samenhang en wisselwerking presenteren.

Ontwikkelingen ten opzichte van de vorige onderwijsvisitatie

Sinds de opstelling van het domeinspecifieke referentiekader van 2012 heeft een aantal ontwikkelingen plaatsgevonden. Bij sommige daarvan vinden tendensen die zich toen al aftekenden een vervolg, andere hebben zich nieuw of sterker dan voorheen aangediend.

[1] Aan sommige instellingen zijn de opleidingen religiewetenschappen in toenemende mate geïncorporeerd aan grotere eenheden als een Faculteit der Geesteswetenschappen [KNAW 2015, 69]. De UL kent een Centre for the Study of Religion als onderdeel van de Faculteit Geesteswetenschappen, aan de UU is het religieonderwijs ondergebracht bij het departement Filosofie en Religiewetenschap binnen de Faculteit Geesteswetenschappen en ook aan de UvA maken de religiestudies deel uit van de Faculteit der Geesteswetenschappen.

[2] De bekostiging van en verantwoordelijkheid voor de door Seminaria van kleinere kerkgenootschappen verzorgde opleidingstrajecten aan de VU hebben een andere vorm gekregen (dit geldt niet voor PThU en UU);

[3] Het zoeken naar intensievere samenwerkingsvormen heeft voortgang gevonden, zij het nog niet altijd met een toekomstbestendige uitkomst bekroond (in het bijzonder de TUA en de TUK);

[4] De opleiding Godeleerdheid aan de UL is in 2013 opgeheven, en TiU heeft de opleiding religiewetenschappen opgeheven met ingang van 2015;

[5] De bestudering van en het onderwijs in de islam is nog verder geïntensiveerd; bij de UU bestaat een aparte bacheloropleiding islam; bij de RU en de VU wordt een specialisatierichting islam binnen een bredere bacheloropleiding religiewetenschap aangeboden. Op masterniveau wordt er bij de RU, de UvA en de UU een specialisatierichting islam aangeboden, terwijl aan de VU de specialisatie islam bestaat bij de opleiding geestelijke verzorging (KNAW 2015, 70 v.).

[6] In het kader van het proces van internationalisering is het aantal Engelstalige bacheloropleidingen en masteropleidingen sterk gestegen;

[7] Er is binnen de opleidingen een groeiende aandacht voor aspecten van 'employability'.

Opleidingen theologie en religiewetenschappen; de situatie

Studenten die momenteel theologie of religiewetenschappen willen studeren kunnen in Nederland bij elf geaccrediteerde instellingen terecht. Recent zijn deze instellingen in drie categorieën ingedeeld [KNAW]. 2015 45v, 68-70]. Ten eerste drie brede universiteiten met opleidingen in zowel theologie als religiewetenschappen. Het gaat hier om de RU, de RUG en de VU. In deze instellingen is onderwijs en onderzoek ook aan een eigen faculteit ondergebracht (waar aan de RU ook de filosofie toe behoort).

Ten tweede drie brede universiteiten die alleen onderwijs en onderzoek hebben op het gebied van de religiewetenschappen. Het zijn de UvA, de UL en de UU. Aan deze universiteiten is onderwijs en onderzoek ondergebracht bij een Faculteit Geesteswetenschappen, soms (maar niet altijd) in een eigen departement.

Ten derde vier academische instellingen die alleen of overwegend onderwijs en onderzoek hebben op het gebied van de theologie: PThU (met locaties te Amsterdam, in samenwerking met de VU en te Groningen, in samenwerking met de RUG), TiU, TUK, en de TUA.

Deze driedeling loopt niet geheel synchroon met de door de wetgever mogelijk gemaakte situatie. PThU, TUA en TUK behoren tot de levensbeschouwelijke universiteiten, waartoe ook de UvH behoort (dat is de elfde instelling, die evenwel buiten het kader van deze accreditatie valt), terwijl alle opleidingen van de RU en TiU deel uitmaken van een bijzondere universiteit. De opleidingen van de PThU (met uitzondering van de Bachelor Theologie – Joint Degree – samen met de VU te Amsterdam), de TUK en de TUA vallen buiten het cluster WO Religie en Theologie en worden gevisiteerd binnen het cluster WO Theologie.

De bachelor- en masteropleidingen die in de visitatie Theologie en religiewetenschappen worden beoordeeld, hebben als doel studenten op te leiden tot een elementair wetenschappelijk (bachelor), dan wel een meer specialistisch wetenschappelijk (master) niveau op het gebied van het object van de studie. De bacheloropleidingen bereiden studenten voor op een geëigende masteropleiding. Daarnaast bereiden de opleidingen studenten voor op een maatschappelijke loopbaan, waarbij de kennis en vaardigheden die binnen de studie verworven zijn in praktijk kunnen worden gebracht.

Bacheloropleidingen Religiewetenschappen zijn er aan de RU, de RUG, de UL, de UvA, de UU en de VU en bacheloropleidingen Theologie zijn te vinden aan de PThU en de VU (joint degree), de RU, de RUG, TiU (Tilburg en Utrecht), de TUA en de TUK. Zowel in de religiewetenschappen als in de theologie duren de bacheloropleidingen drie jaar. In de bacheloropleidingen Theologie kan van die drie jaar brontalenstudie (Grieks, Latijn, Hebreeuws, Arabisch, of nog andere talen) een kleiner of groter deel uitmaken, maar dit is niet altijd een vereiste. In sommige opleidingen is het leraarschap Godsdienst en Levensbeschouwing tweedegraads onderwijsbevoegdheid (d.w.z. VMBO, de laagste drie klassen HAVO/VWO) een mogelijke beroepsuitgang. Vanuit beroepsperspectief verkrijgen de bacheloropleidingen vooral hun betekenis door het academisch kwalificatieniveau. Het ligt voor de hand dat studenten die een kerkelijk ambt ambiëren een bachelor theologie bovenal zien als een goede basis voor het volgen van een ambtsopleiding op masterniveau.

Daarnaast vormen de bacheloropleidingen een voorbereiding voor een academische onderzoekscarrière.

In vervolg op de bacheloropleiding worden één-, twee- en driejarige masteropleidingen aangeboden. Eenjarige masteropleidingen Theologie & Religiewetenschappen worden verzorgd aan de RU, RUG, TiU (Tilburg), UL, UU, UvA, en de VU en eenjarige masteropleidingen Theologie worden aangeboden door de PThU en TUK. Binnen de categorie van de eenjarige masteropleidingen Theologie & Religiewetenschappen bewegen sommige opleidingen zich uitsluitend op het gebied van de religiewetenschappen, terwijl in andere opleidingen religiewetenschappelijke en theologische onderdelen worden gecombineerd. De opleidingen zijn gericht op de kennis van het fenomeen religie in het algemeen en de verschillende religies in het bijzonder. De aandacht binnen de opleidingen is veelal gericht op een deelgebied van dit domein en een specifiek thema daarbinnen. In deze masterprogramma's zijn meestal beroepsvoorbereidende studieonderdelen opgenomen ten behoeve van beroepen op het terrein van religieuze gemeenschappen en/of maatschappelijke organisaties, het onderwijs, de media, de zorg, de overheid of het bedrijfsleven waar de in deze studie verworven kennis gewaardeerd wordt. Sommige opleidingen kennen in plaats van of naast de beroepsvoorbereidende onderdelen een onderzoeksvariant (mogelijkheid tot specialisatie in een subdiscipline).

Een deel van de hierboven genoemde instellingen biedt een tweejarige research master aan die opleidt tot onderzoeker in het domein van theologie en religiewetenschappen. Deze opleidingen vallen buiten het kader van deze visitatie.

Driejarige masteropleidingen Theologie worden aangeboden door de PThU (aparte accreditaties voor Amsterdam en Groningen), de RU, TiU (Tilburg en Utrecht), de TUA, de TUK en de VU. Driejarige (door de overheid bekostigde) ambtsopleidingen komen overeen met wat internationaal zowel door de protestantse kerken (samengekomen in de Leuenberger Kirchengemeinschaft) alsook door de rooms-katholieke kerk in de apostolische constitutie Sapiencia Christiana en de opvolger Veritatis gaudium wenselijk wordt geacht. Zij worden aangeboden door instellingen tot de oprichting waarvan kerkgenootschappen direct of indirect het initiatief hebben genomen, dan wel door instellingen met een confessionele geschiedenis waaraan Seminaria van kerkgenootschappen hun ambtsopleiding hebben toevertrouwd.

Opleidingen waarin kennis en inzicht wordt verworven van de islam zijn feitelijk onder veel verschillende disciplines gesitueerd [KNAW 2015, 70v.]. Voor zover zij onder de discipline Theologie en religiewetenschappen zijn ondergebracht, hebben nu te visiteren instellingen haar een uiteenlopende plaats gegeven (vaak als specialisatierichting). Alleen de UU biedt een Bacheloropleiding Islam en Arabisch aan die onder het cluster WO Religie en Theologie zelfstandig ter visitatie wordt aangeboden.

Beschrijving van de eindtermen

Bij het opstellen van onderstaande domeinspecifieke criteria of eindtermen is gebruikgemaakt van soortgelijke documenten uit het buitenland, met name van de benchmarks van de Quality Assurance Agency voor Theologie en Religiewetenschappen. Het referentiekader is gebaseerd op de descriptoren van het kwalificatieraamwerk voor het hoger onderwijs, de zgn. Dublin-descriptoren. Binnen de Dublin-descriptoren worden vijf aspecten onderscheiden: kennis en inzicht, toepassen van kennis en inzicht, oordeelsvorming, communicatie en leervaardigheden.

Masteropleidingen Theologie en religiewetenschappen

Binnen DGO bestaat overeenstemming over de volgende algemene eindtermen voor alle masters binnen het labeldomein van theologie en religiewetenschappen. De afgestudeerde is in staat:

Kennis en inzicht

- te laten zien dat hij/zij beschikt over diepgaande kennis van en inzicht in wetenschappelijke debatten, theoretische perspectieven en methoden in een deelgebied van het domein⁵;
- te laten zien dat hij/zij beschikt over grondige kennis van en inzicht in wetenschappelijke debatten, theoretische perspectieven en methoden met betrekking tot een thema in een deelgebied van het domein dat onder meer blijkt uit een scriptie.

Toepassen van kennis en inzicht

- tot zelfstandige wetenschappelijke analyse van bronnenmateriaal en teksten;
- op een zelfstandige en wetenschappelijke wijze bronnen en literatuur, in (elektronische) catalogi en (elektronische) databases te verzamelen en te verwerken;
- te laten zien dat hij/zij bekend is met de onderzoeksmethoden die gangbaar zijn in een deelgebied van het domein;
- om zelfstandig onderzoek op te zetten en uit te voeren in een deelgebied van het domein, en daarvan verslag te doen in een scriptie die voldoet aan de in het betreffende vakgebied heersende eisen;
- om verworven kennis toe te passen op complexe vraagstukken in professionele contexten die typerend zijn voor theologie en/of religiewetenschappen.

Oordeelsvorming

- rekening te houden met historische, methodische, maatschappelijke en ethische aspecten bij de wetenschappelijke oordeelsvorming over en analyse van complexe vraagstukken op het eigen vakgebied;
- een zelfstandig oordeel te vormen over de eigen wetenschappelijke verantwoordelijkheid op een deelterrein van theologie en/of religiewetenschappen;
- tot reflectie op academisch niveau op religie in het algemeen en op de actuele situatie van godsdienstige individuen, gemeenschappen en stelsels in hun historische en hedendaagse maatschappelijke en culturele context.

Communicatie

- vakmatige inzichten en resultaten van (eigen) wetenschappelijk onderzoek mondeling en schriftelijk te vertalen naar een breed publiek van specialisten en niet-specialisten.

Leervaardigheden

- academische en professionele vaardigheden te tonen, met name met betrekking tot individueel en groepswork, het evalueren en verbeteren van hun werk, ook op basis van feedback van anderen, en het opstellen van en zich houden aan overeengekomen plannen;
- tot zelfstandige oriëntatie op relevante beroepssectoren.

Wat betreft de afstemming op de arbeidsmarkt, dient de opleiding te kunnen laten zien dat de eindkwalificaties afgestemd zijn op eisen van de arbeidsmarkt. Hierbij kan men denken aan kerkelijke functies, geestelijk verzorger, consultant op het terrein van religie, en wetenschappelijk onderzoeker. Daarnaast is te denken aan andere academische beroepen waarin kennis van religie zeer relevant is, zoals op het terrein van religieus erfgoedbeheer, communicatie, conflictbeheersing, cultuureducatie, journalistiek en ontwikkelingssamenwerking. Complicerende factor is, dat de werkvelden waar alumni werkzaam zijn, zo divers zijn dat het niet mogelijk is om daarvoor nadere opleidingskwalificaties te omschrijven. Na het verwerven van een werkplek zoeken alumni doorgaans van daaruit meer toegespitste vorming.

Afzonderlijk zij nog vermeld dat de eenjarige opleiding veelal toegang biedt tot de eenjarige opleiding tot eerstegraads bevoegd leraar Godsdienst en levensbeschouwing.

Naast de bovengenoemde eindtermen en kwalificaties die alle opleidingen gemeenschappelijk hebben, zijn er per opleiding additionele eindtermen.

Driejarige Masteropleidingen Theologie

De eisen ten aanzien van theologische masteropleidingen die tevens opleiden voor een kerkelijk ambt zijn door de verschillende kerken expliciet geformuleerd en door de onderwijsinstellingen direct of indirect overgenomen. De erkenning door de kerken van de opleidingen is door hen nauw verbonden met de inhoud van de ambtsopleiding.

De PThU, de TUA en de TUK bieden driejarige masterprogramma's aan die opleiden tot predikant in resp. de Protestantse Kerk in Nederland, de Christelijke Gereformeerde Kerken en de

Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt). De PThU biedt binnen de masteropleiding een traject aan voor het seminarium van de Bond van Vrije Evangelische Gemeenten in Nederland.

De VU verzorgt een driejarige predikantsmaster die in verschillende trajecten predikanten opleidt voor de Hersteld Hervormde Kerk, de Doopsgezinde Kerken en de Remonstrantse Kerken, in samenwerking met de seminaries verbonden aan deze kerkgenootschappen. Ter informatie: binnen de éénjarige master wordt samengewerkt met de Orthodoxe Kerken, de Unie van Baptistengemeenten, de Hindoeraad, de Boeddhistische Unie en vertegenwoordigende moskeekoepels. Voor alle opleidingen aan de VU geldt dat maximaal 40% van de vakken door seminariedocenten wordt gegeven. Voor de benoeming van seminariedocenten is instemming van het kerkelijk genootschap én van de faculteit vereist. De kwaliteitszorg berust volledig bij de faculteit.

De Tilburg School of Catholic Theology van TiU en de Theologische Faculteit van de RU zijn bij de inrichting van hun opleidingen gebonden aan de apostolische constitutie *Sapientia Christiana* en vanaf eind 2019 *Veritatis gaudium*, die als kader dienen voor alle kerkelijk opgerichte en/of kerkelijk erkende katholieke theologische faculteiten ter wereld.

Juist als kader laten zij ook de nodige ruimte voor concretisering die rekening houden met nationale wetgeving. Over de afstemming van de curricula op de kerkelijke documenten en de benoemingen van docenten die een *venia docendi*, of *missio canonica* of *nihil obstat* behoeven voeren beide instellingen overleg met hun grootkanselier en/of hun *ordinarius loci*, en met de Congregatie voor Katholieke Educatie te Rome.

Binnen DGO bestaat er overeenstemming over de volgende eindtermen voor een driejarige master theologie en religiewetenschappen.

Allereerst voldoet de afgestudeerde aan de algemene eindtermen die geformuleerd staan voor de eenjarige master Theologie & Religiewetenschappen, maar dan toegespitst op het domein van de theologie.

Aanvullend is de afgestudeerde in staat:

- te laten zien dat hij/zij beschikt over diepgaande kennis van theologische en daarmee verwante disciplines, inclusief grondslagen, benaderingswijzen en methoden;
- rekening te houden met historische, methodische, maatschappelijke en ethische aspecten bij de wetenschappelijke oordeelsvorming over en analyse van complexe vraagstukken binnen en buiten de eigen context;
- vakmatige inzichten en resultaten mondeling en schriftelijk te vertalen naar een breed publiek binnen en buiten het eigen kerkgenootschap;
- academische en professionele vaardigheden te vertonen die nodig zijn om toegelaten te worden tot het kerkelijk ambt waartoe de master opleidt, en om dit ambt succesvol te kunnen vervullen.

BIJLAGE 2: BEOOGDE LEERRESULTATEN

Kennis en inzicht	Toepassen van kennis en inzicht	Oordeelsvorming	Communicatie	Leervaardigheden	
•	•	•	•	•	1. De student beschikt over een grondige theologische vorming, die hem/haar in staat stelt op wetenschappelijk verantwoorde wijze de bijbel en de traditie te bestuderen, begrijpelijk uit te leggen en op constructieve wijze in te brengen in het contact met mensen binnen en buiten de kerk.
•	•	•			2. De student is in staat om kritisch en theologisch te reflecteren op klassiek theologische onderwerpen en de praktijk van de gemeente en deze in een multidisciplinair kader te plaatsen.
	•	•	•	•	3. De student beschikt over de ambachtelijke en agogische vaardigheden die nodig zijn om de gemeente en haar leden procesmatig in haar ontwikkeling te begeleiden. De student beschikt over de communicatie vaardigheden die het mogelijk maken te functioneren in een geloofsgemeenschap waarin mensen met verschillende achtergrond, opleiding en geloofsbeleving deelnemen
•	•	•	•		4. De student is in staat een gecompliceerde situatie in de veelvoudige werkelijkheid van de gemeente te analyseren en daarbij methoden en theoretische kennis ter verheldering te gebruiken. De student is voldoende vertrouwd met de eigen kerkelijke traditie en haar geschiedenis om haar identiteit te beschrijven. De student is in staat om zichzelf/haarzelf theologisch in de breedte van de kerken te positioneren.
•	•	•	•	•	5. De student kan de verschillende definities van hermeneutiek identificeren en kan deze als basis gebruiken om een passende hermeneutische theorie en dialogische praktijk te ontwikkelen ten behoeve van zijn/haar functioneren als predikant.
		•		•	6. De student is zich bewust van de wijze waarop zijn/haar persoon een instrument is in de ambtsuitoefening. De student is zich bewust van de eigen mogelijkheden en beperkingen ten aanzien van het predikantschap en heeft getoond op het eigen optreden te kunnen reflecteren en dit constructief in te kunnen zetten in een permanent leerproces. De student is bekend met de wijze waarop hij of zij creatief kan omgaan met de persoonlijke ontvankelijkheid en weerbaarheid en de balans tussen bijvoorbeeld nabijheid en distantie, cognitie en emotie, privé en professioneel.
•	•	•	•	•	7. De student is in staat in hoge mate autonoom de klassieke theologie te bestuderen en daarin zelfstandig wetenschappelijk onderzoek te doen, blijkend uit de masterscriptie.

BIJLAGE 3: OVERZICHT VAN HET PROGRAMMA

Om een indruk te geven van het programma van de predikantsmaster is hieronder het programma van het traject 'Hersteld Hervormd Seminarie' (HHS) schematisch weergegeven. Er is voor gekozen hier het HHS-traject weer te geven omdat 86% van de studenten dit programma volgen. De zwarte modules zijn generieke modules, de rode en groene modules zijn seminarievakken. Rode modules behoren bij de leerlijn Eigen identiteit en geloofsleer, groene modules bij de leerlijn Gemeentewerk. Elke module is 6 EC, tenzij anders vermeld.

jaar	Periode 1	Periode 2	Periode 3	Periode 4	Periode 5	Periode 6
1	Hermeneutics	Research óf Professional module	Research skills	Classics 1	Classics 2	Luther & Erasmus (3 EC)
	Research module	Research module		Homiletiek 1	Homiletiek 2	Apologetiek (3 EC)
2	Research module	Research module	Stage	Stage	Pastoraat	Gemeente-opbouw & spiritualiteit
	Research module	Research module		Geschiedenis gereformeerd Piëtisme	Homiletiek 3 / Ethiek	
3	Research module	Research module	Geschiedenis vaderlandse kerk / Kerkrecht	Dogmatiek	Bijbelse theologie	Thesis
	Research module	Research module		Thesis	Thesis	

BIJLAGE 4: BEZOEKPROGRAMMA

Dag 1 - BA Religiewetenschappen, 3-jarige MA Theologie en Religiewetenschappen

10.00 – 10.10	Aankomst en welkom
10.10 – 10.40	<i>Pitch (10minBA/10minMA/10min vragen)</i>
10.40 – 12.15	Intern overleg en inzage documentatie
12.15 – 12.45	Lunch
12.45 – 13.30	Interview inhoudelijk verantwoordelijken BA en MA
13.30 – 14.15	Interview studenten bachelor (incl. OC-lid)
14.15 – 14.30	Pauze / intern overleg
14.30 – 15.15	Interview docenten bachelor (incl. OC-lid)
15.15 – 16.00	Interview studenten MA (incl. OC-lid) / alumni joint degree
16.00 – 16.15	Pauze / intern overleg
16.15 – 17.00	Interview docenten MA (incl. OC-lid)
17.00 – 17.30	Interview alumni Ba Religiewetenschappen en 3-jarige MA

Dag 2 – 1-jarige master Theologie en Religiewetenschappen

08.45 – 10.15	Aankomst en voorbereiding
10.15 – 10.45	Interview examencommissie VU
10.45 – 11.30	Interview inhoudelijk verantwoordelijken MA
11.30 – 11.45	pauze
11.45 – 12.30	Interview studenten master (incl. OC-lid)
12.30 – 13.00	Lunch
13.00 – 13.45	Interview docenten MA (incl. OC-lid)
13.45 – 15.45	vaststellen voorlopige bevindingen dag 1&2, voorbereiden interview
15.45 – 16.15	Interview alumni 1 jarige MA
16.15 – 17.00	Interview formeel verantwoordelijken dag 1 en 2
17.00 – 17.15	pauze
17.15 – 17.45	Seminaries Raad (Stakeholders)
17.45 – 18.15	Ontwikkelgesprek VU-opleidingen

Dag 3 – bachelor joint degree VU/PThU

08.30 – 09.15	Aankomst en voorbereiding
09.15 – 09.45	Rondleiding (i.v.m. UOB)
09.45 – 10.00	Pauze
10.00 – 10.45	Interview inhoudelijk verantwoordelijken
10.45 – 11.30	Interview studenten bachelor (incl. OC-lid)
11.30 – 11.45	Pauze
11.45 – 12.30	Interview docenten bachelor (incl. OC-lid)
12.30 – 13.00	Lunch
13.00 – 13.30	Interview examencommissie (PThU/VU)
13.30 – 14.15	Vorbereiden interview formeel verantwoordelijken
14.15 – 15.00	Interview formeel verantwoordelijken (PThU/VU) (incl. decaan?)
15.00 – 16.15	vaststellen voorlopige bevindingen
16.15 – 16.45	Ontwikkelgesprek Ba Theologie jd (VU/PThU)
17.00 – 17.45	Mondelinge terugkoppeling Ba Theologie jd (VU / PThU) Mondelinge terugkoppeling "overige" opleidingen (VU)

BIJLAGE 5: BESTUDEERDE EINDWERKEN EN DOCUMENTEN

Het panel heeft voorafgaand aan het bezoek vijftien eindwerken bestudeerd van de masteropleiding Theologie en Religiewetenschappen. De gegevens van de eindwerken zijn bekend bij QANU en zijn op aanvraag beschikbaar.

Het panel heeft tijdens het bezoek onder meer de volgende documenten bestudeerd (deels in *hard copy* en deels via de elektronische leeromgeving):

- Jaarverslag examencommissie 2017-2018
- Jaarverslag opleidingscommissie 2017-2018
- Stagehandleiding (Handleiding Vicariaat) en representatieve selectie van vijf recente stagebeoordelingen
- Toetsbeleid FRT
- A-deel Onderwijs- en examenregeling (Nederlands én Engels)
- Documentatie van representatieve vakken, inclusief toetsdossier:
  - *Homiletiek III* (Hersteld Hervormd Seminarium, jaar 2)
  - *Geschiedenis van het gereformeerde piëtisme* (Hersteld Hervormd Seminarium, jaar 2)
  - *Hermeneutics* (algemeen vak, gedeeld met de eenjarige master)